

SNAGOV — TREI PROIECȚII ASUPRA SISTEMATIZĂRII

Imaginea Snagovului, ca victimă de excepție a „sistemizării”, se compune din câteva tușe groase între nebunie și suferință. Dar nici „nebulina” unui singur om nu poate explica totul, precum nici suferința altora nu poate descrie totul. Reacțiile emoționale sînt explicabile, dar nu explică; ele personalizează, amplifică prin simplificare, izolează obiectul reacției și astfel, în fond, îl falsifică. Or, „sistemizarea” nu a fost un fenomen izolat, nici în timp, nici în spațiu. În fondul ei, de dincolo de cuvinte, ea a fost teren și simptom al istoriei noastre mai vechi și mai noi. Pentru a înțelege — și a *ne* înțelege — efortul de reinserare în dinamica istorică și în contextul general ne pare inevitabil.

Trei proiecții relativ independente ale „sistemizării”, cu mizele și reacțiile sale, vor încerca să puncteze acest efort.

1. Sistemizarea dinaintea „sistemizării” — Istoria unui conflict

Atunci cînd, la începutul secolului, Emmanuel de Martonne și-a început cercetările de lungă durată în România, a fost atît de șocat de mulțimea de „cătune”, încît a considerat acest fenomen ca specific țării. Era vorba despre o expresie puternică a uneia din cele mai vechi — și pentru mult timp cea mai răspîndită — forme de locuire sătească românească : satul dispersat.

Această dispersare a habitatului în teritoriu era bine adaptată condițiilor *ecologice* (spațiile colinare care concentrau majoritatea populației), *economice* (relativa autarhie a unei economii naturale mult timp extensivă, bazată pe defrișarea pămînturilor învecinate) și *politice*.

Pe de altă parte, dată fiind această „natură” însăși a satelor românești, un conflict constitutiv va opune dispersarea sătească nevoilor de concentrare (relativ tîrzii) venind dinspre administrația de stat pe de o parte și, pe de altă parte, dinspre marea proprietate funciară. Acest conflict va supraviețui — sub forme totdeauna actualizate — pînă la „sistemizarea” preconizată de Ceaușescu.

De-a lungul istoriei, cauzele dispersării sătești s-au multiplicat. La origine era vorba — cum s-a sugerat — de natura însăși a economiei sătești. În satele de țărani liberi această cauză și-a păstrat importanța pînă la începutul secolului al XX-lea : lucrînd pămîntul comun al satului „după nevoi și puteri”, țăranii preferau să aibă casa mai aproape de islazurile pe care le foloseau.

Acestei rațiuni economice i se adaugă, odată cu invaziile barbare, urmate de cele ale turcilor, necesitatea de a găsi un refugiu, de a fugi din calea invaziei. Călătorii străini care străbăteau principatele române, urmînd marile drumuri care legau orașele, aveau deseori impresia că traver-

sează o țară pustie, atît de bine erau ascunse satele în văile adînci sau pe dealuri. Chiar mai aproape de zilele noastre, în timpul ocupației germane din 1916, oamenii din Poenărei povestesc, plini de mîndrie, că nemții au avut nevoie de mai mult de șase luni ca să descopere existența satului lor. Numai urmărind o vacă, ce avea bizarul obicei de a se afunda în pădure la căderea serii, au dat peste micul lor sat ascuns între dealuri.

Pe locul al treilea — dar dobîndind o importanță tot mai mare — se situează teama de fisc și de impozite. „Povestesc țăranii bătrîni cum căutau din răspuțeri să fugă din preajma conacului boieresc, să meargă cît mai departe, să se ascundă printr-o poiană de pădure, printr-o vale mai întunecoasă, eventual, ca să nu aibă nici dijmă de dat, nici de făcut față rușfeturilor care le cădeau pe cap”¹. Din cauza servituților impuse de ocupanți, ca și de boierii autohtoni, țăranii evitau centrele satelor și-și construiau adopostul în mici cătune, cît mai îndepărtate și mai ascunse.

Această împrăștiere a așezărilor rurale pune mari probleme autorităților. Se cunoaște confuzia și iritarea administrației austriace, căreia îi era dificil — și uneori chiar imposibil — să strîngă impozitele.

Se impuneau măsuri radicale. S-au imaginat pedepse pentru țăranii care evitau aglomerările satești, mergînd pînă la incendierea cătunelor prea izolate. La scară mai mare, s-a trecut la operația de „aducere la linie” pentru a concentra satele de-a lungul drumurilor. Astfel, de exemplu, în 1772, Imperiul Austriac a impus țăranilor din Transilvania alinierea satelor („ad ordinem redigant”). Țăranii s-au opus și au izbucnit răscoale. „Plin de amărăciune, preotul unei mici parohii satești nota cu această ocazie, pe spatele unei cărți: « Să se știe cîți ani au trecut de cînd Nobilii au distrus casele comitatului Vacov și au strîns tot satul: era anul 1772 »”². Tot din rațiuni fiscale, aproximativ un secol mai tîrziu, Alexandru Ioan Cuza a impus organizarea *comunelor* rurale. „Intenția pe care a avut-o legiuitorul la acea vreme a fost să strîngă laolaltă, sub o singură administrație, un număr suficient de mare de oameni ca să ajungă la un cuantum de impozit. Comuna s-a înființat adică pe motive pur fiscale, declarate ca atare, pe criterii legale”³.

Imperativul „concentrării” satelor, care se va găsi în centrul legii sistematizării a lui Ceaușescu, nu este deci o invenție recentă. În anii '60, peste 70% din satele românești aveau încă o populație de 1 000 de locuitori și chiar mai puțin și mai existau cătune de 10—20 de locuitori.

Nici soluțiile nu sînt noi în întregime. Astfel, de exemplu, ideea de „centru civic” a fost lansată înainte de război de școala sociologică a lui Dimitrie Gusti. Se preconiza să se grupeze principalele instituții ale satului în centrul acestuia, pe de o parte pentru a facilita accesul oamenilor la ele, pe de altă parte pentru a-i atrage în jurul acestui centru vital al activităților lor.

Tot școala lui Gusti a conceput și realizat primul „sat-model”: la Dioști, în județul Romanai. Intenția globală era de a promova o modernizare a structurilor satești, păstrîndu-le și dezvoltîndu-le în același timp tradițiile. Demersul era mai degrabă „didactic”, după ideea „pedagogiei

¹ Henri Stahl, *Organizarea teritorială*, Edit. Științifică, col. „Sinteze sociologice”, București, 1969.

² Maria Boeșe, 1980. *Cercetări de etnografie în Munții Apuseni*, Cluj-Napoca 1976, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei” pe anul 1976.

³ Henri Stahl, *op. cit.*

Națiunii”, dragă lui Gusti, și intenționa „să generalizeze nu atât forme materiale standardizate, cât o concepție, o credință și un impuls creator”⁴.

Nu puține din aceste probleme și soluții se vor regăsi în textele comuniste privitoare la sistematizare. În principiu ele erau mai degrabă raționale.

Problema „sistematizării”, cu accente pe *concentrarea* structurilor sătești, convergența în jurul unui *centru civic* reunind funcțiile vitale ale satului și *modernizarea* așezărilor nu este deci de dată recentă și nici nu e o falsă problemă. „Sistematizarea” proiectată de regimul lui Ceaușescu va fi prezentată, ca urmare, drept moștenirea unei tradiții de intervenție statală „progresistă” și „necesară”. Din această perspectivă a unei anumite continuități istorice trebuie abordată ea pentru a ne putea explica atât sprijinul inițial al specialiștilor și partea ei de credibilitate, cât și devierile care au dus la dezastru.

La nivelul discursului statal, sistematizarea este legată de declinul lumii rurale și e destinată să răspundă necesității unei ameliorări. Valorile culturale tradiționale și necesitățile economice prezente se combină pentru a da greutate noului cuvânt de ordine: sistematizarea teritoriului.

Problema sistematizării a fost pusă în discuție la Conferința Națională a Partidului Comunist Român din 1967, în același timp cu cea a noii organizări administrative a teritoriului României. S-a enunțat necesitatea de a spori importanța și atribuțiile orașelor și comunelor, considerate ca unități administrativ-teritoriale fundamentale. În ceea ce privește localitățile rurale, se evoca fărâmițarea lor, densitatea mică în vatra satului, extinderea exagerată a terenului agricol, ceea ce împiedică „amplasarea rațională a obiectivelor economice și socio-culturale, realizarea unor lucrări edilitare”. De aceea „se preconizează stabilirea în perspectivă a unor dimensiuni și densități optime ale comunelor, prin unirea unor comune și sate apropiate, în funcție de condițiile geografice, economice și sociale”⁵. Sistematizarea trebuie „să permită determinarea funcțiilor și profilului social-economic al fiecărei localități, amplasarea rațională a unităților productive, delimitarea vetrei satului în care se vor dezvolta construcțiile de locuințe și de utilități generale, a centrului comunei cuprinzând unitățile comerciale, social-culturale, de deservire, dezvoltarea rețelei de circulație, a alimentației cu apă, a rețelei electrice”⁶.

Se consideră că procesul va fi de lungă durată, dar în câteva cincinale, printr-o bună coordonare a eforturilor de dotare și inzestrare, comunele își vor putea cristaliza „profilul economic și social-edilitar, ca localități cu activități complexe. În acest cadru, în viața satelor noastre vor pătrunde mai rapid elementele de civilizație modernă, se va accelera procesul

⁴ Gheorghe Focșa, *Satul model*, București, Edit. Fundației Culturale Regale „Regele Mihai I”, 1941.

⁵ *Raport la Conferința Națională a PCR*, dec. 1967, București, Edit. Politică, 1967, p. 92.

⁶ *Idem*, p. 93.

de apropiere treptată a vieții satului de aceea a orașelor — una din condițiile principale ale construirii societății comuniste”⁷.

În 1968 apărea „Legea privind organizarea administrativă a teritoriului R.S.R.”, prin care erau desființate regiunile și raioanele, fiind înlocuite prin județe; se desființau și unele sate, prin unirea cu altele. Legea enumera 55 de municipii, 79 de orașe și 2 679 de comune.

Raportul la Congresul al X-lea al P.C.R. reamintea că „trebuie să se treacă efectiv la îndeplinirea programului de sistematizare a localităților rurale. Consiliile populare trebuie să ia măsuri pentru delimitarea precisă a perimetrului fiecărei localități, interzicându-se cu desăvârșire executarea construcțiilor în afara acestuia”⁸.

În prima conferință națională a secretarilor comitetelor de partid și președinților Consiliilor Populare din decembrie 1971 s-a stabilit că diminuarea suprafeței agricole prin amplasarea unor construcții va fi considerată *atitudine antinațională*, care pune în pericol însăși posibilitatea de a asigura aprovizionarea întregii țări. În același timp, se pune accentul pe faptul că „problema sistematizării, a reducerii și comasării comunelor și satelor este deci o problemă de civilizație, de economicitate”⁹. Fiecare comună trebuie să devină un „orașel agricol” capabil să ofere locuitorilor săi condiții de viață asemănătoare celor din orașe. Programul în curs de elaborare prevedea crearea de 300 de noi centre urbane¹⁰.

Aceleași idei vor fi reluate la Conferința Națională din 1972, la care s-a prezentat și un proiect de directive privind sistematizarea teritoriului. Raportul vorbea despre „dezvoltarea treptată a încă 300—350 de noi centre urbane, în care să se construiască cu prioritate unități industriale, unități de învățământ, sănătate și comerț. Se va urmări ca aceste noi centre să fie astfel așezate încât în jurul lor să graviteze aproximativ 3—4 comune. În acest fel, împreună cu orașele existente, noile centre vor asigura soluționarea corespunzătoare a tuturor problemelor de viață ale locuitorilor comunelor și satelor respective”¹¹.

În 1974 s-a votat „Legea privind sistematizarea teritoriului și a localităților urbane și rurale”. Scopul explicit al sistematizării era „organizarea judicioasă a teritoriului țării, județelor și comunelor, a localităților urbane și rurale, zonarea funcțională privind modul de folosință a terenului, stabilirea regimului de înălțime, densității construcțiilor, precum și a densității locuitorilor, a spațiilor plantate și de agrement, echiparea cu dotări social-culturale, cu lucrări tehnico-edilitare și căi de comunicație și transport, păstrarea și îmbunătățirea mediului inconjurător, punerea în valoare a monumentelor istorice și de artă și a locurilor istorice, creșterea eficienței economice și sociale a investițiilor și îmbunătățirea continuă a condițiilor de muncă, de locuit și odihnă pentru întreaga populație.

Prin sistematizare trebuie să se asigure restrângerea perimetrelor construibile ale localităților la strictul necesar și folosirea optimă a pământului, care reprezintă o importantă avuție națională”¹².

⁷ *Idem*, p. 93—94.

⁸ *Raport la Congresul al X-lea al PCR*, București, Edit. politică, 1969, p. 56.

⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la prima Conferință pe țară a secretarilor comitetelor de partid și a președinților consiliilor populare*, Edit. Politică, București, 1971, p. 29.

¹⁰ *Idem*, p. 31—32.

¹¹ *Raport la Conferința Națională a PCR*, București, Edit. Politică, 1972, p. 51.

¹² *Legea sistematizării teritoriului și localităților urbane și rurale*, 1974, c. I, 1.

Legea insistă mult asupra interdicției de diminuare a suprafeței agricole, reglementând redarea în circuitul productiv a terenurilor eliberate prin sistematizare.

Directivele Congresului al XI-lea al P.C.R. prevăd pentru cincinalul 1976--1980 înfăptuirea primei etape a Programului Național de sistematizare, în care „cel puțin 100 de centre comunale să treacă pe calea modernizării, transformându-se în orașele agricole și agroindustriale”¹³.

Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism pune în discuție sistematizarea în termeni de *echitate și omogenizare socială*: „Unul din principiile călăuzitoare esențiale ale întregii acțiuni de sistematizare va fi asigurarea unor condiții de viață egale pentru toți cetățenii țării, fără deosebire de naționalitate, în spiritul principiilor echității socialiste, ștergerea treptată a deosebirilor esențiale dintre oraș și sat prin ridicarea satului la nivelul de dezvoltare a orașului. Numărul de noi centre orașenești care urmează să fie create este de 300—400”¹⁴.

Dar se pare că nu s-a ajuns niciodată la punerea în practică a tuturor acestor programe și indicații ale partidului, nici a legii însăși. Ca urmare, în 1978, a fost creată, printr-un Decret al Consiliului de stat, „Comisia centrală de partid și de stat pentru sistematizarea teritoriului și a localităților urbane și rurale”, precum și comisiile locale de sistematizare cu atribuții de îndrumare, orientare și control în domeniul respectiv¹⁵.

În cuvântarea sa la Conferința pe țară a președinților consiliilor populare, Ceaușescu critica *ineficacitatea activității în domeniul sistemării*: „Trebuie să spunem deschis că ceea ce am făcut pînă acum la sate în această direcție este încă foarte puțin... Sînt localități unde s-au realizat o serie de lucrări importante, dar în marea majoritate a comunelor și satelor se lucrează încă defectuos, nu se acționează cu toată fermitatea pentru înfăptuirea practică în viață a sistemării localităților, pentru concentrarea lor, pentru realizarea noilor construcții pe baza schițelor și a machetelor de sistematizare”. În același timp, s-a stabilit termenul pentru transformarea a 300—350 de comune în orașe agroindustriale: anul 1990¹⁶.

Directivele Congresului al XII-lea al P.C.R. nu aduc nici un element nou. Se face doar precizarea că „în cursul viitorului cincinal se vor transforma în orașe agroindustriale încă 140 centre comunale, ceea ce va conduce la creșterea ponderii populației din mediul urban la aproape 55 la sută”¹⁷.

În „Programul-directivă de dezvoltare economico-socială a României în profil teritorial în perioada 1981—1985” se prevede că „pînă la finele cincinalului următor, în fiecare județ vor exista cel puțin 9 centre urbane, ceea ce exprimă o repartizare echilibrată a acestora pe întreg teritoriul țării”¹⁸.

¹³ *Congresul al XI-lea al PCR*, București, Edit. Politică, 1975, p. 783.

¹⁴ *Programul PCR...*, București, Edit. Politică, 1975, p. 85—86.

¹⁵ Decret al Consiliului de Stat nr. 56 din 2 martie 1978.

¹⁶ N. Ceaușescu, *Cuvîntare la Conferința pe țară a președinților consiliilor populare*, București, Edit. Politică, 1978, p. 15—16.

¹⁷ *Directivele Congresului XII-lea al PCR*, București, Edit. Politică, 1979, p. 42.

¹⁸ *Programul-directivă...*, București, Edit. Politică, 1979, p. 25.

Aplicarea prevederilor referitoare la sistematizare pare să meargă însă foarte greu. Nemulțumirea organelor centrale crește și odată cu ea hotărîrea de a lua noi „măsuri ferme”. Astfel, într-un articol de fond din „Scînteia” (19 februarie 1984) putem citi următoarele : „La fel de adevărat este că, deși s-a subliniat stăruitor în ultimii ani obligativitatea gospodăririi raționale a pămîntului, nu o dată s-au înregistrat abateri de la Legea sistematizării teritoriului. Ceea ce se cere acum Consiliilor populare este tocmai să curme neîntîrziat și cu hotărîre asemenea manifestări, să vegheze cu intransigență neabătută la respectarea ordinii și disciplinei în aceste sectoare de activitate de excepțională însemnătate”.

Populația se face vinovată, în ochii conducerii, de nerespectarea legilor — respectiv a celei referitoare la sistematizare. O nouă campanie, însemnînd un plus de centralizare, se va impune. În acest sens, plenara Comitetului central al P.C.R. din 23—24 iunie 1986 pare să marcheze o revitalizare a procesului de sistematizare. În cuvîntarea la această plenară, Ceaușescu spunea că „trebuie să facem în așa fel încît, încă în acest cincinal, să schimbăm înfățișarea comunelor și satelor noastre prin realizarea sistematizării, iar pînă în anul 2000 să încheiem în linii generale și acțiunea de sistematizare și organizare a comunelor și satelor”¹⁹.

Hotărîrea plenarei cere să se acționeze pentru „sporirea pe orice cale a suprafeței agricole a țării”. În același timp, „plenara cere guvernului, tuturor instituțiilor centrale cu atribuții în acest domeniu, consiliilor populare să ia de îndată măsuri pentru aplicarea strictă a normelor privind dimensionarea judicioasă a localităților în raport de mărime, număr de locuitori, rol și funcții economice”. Totodată se hotărîște ca „începînd din anul 1987, terenurile disponibilizate din zonele cooperativizate să treacă în proprietatea cooperativelor agricole de producție și să fie date în folosință, ca lot ajutător, cu obligația deținătorilor de a realiza integral producțiile planificate”²⁰. Se pare că marile „realizări” în sistematizarea satelor au fost obținute după această plenară.

Cîteva concluzii asupra eficienței politicii de sistematizare putem trage comparînd „Legea privind îmbunătățirea organizării administrative a teritoriului R.S.R.”, din 1989 cu „Legea privind organizarea administrativă a teritoriului R.S.R.” din 1968. Vom vedea că nici cele 300 de noi orașe nu au apărut (numărul orașelor crește cu 24 în 21 ani), nici cele 9 centre urbane din fiecare județ (un număr de 11 județe au numai 4 centre urbane, un județ are numai 3). Numărul de comune a scăzut, în schimb, cu 353, fapt explicabil prin comasare administrativă. În bună măsură, probabil, și din cauza impopularității proiectelor de sistematizare, această problemă nu va mai fi reluată la ultimul congres pe care Ceaușescu l-a mai putut ține în 1989. Este dezvoltată însă una din implicațiile vizate ale sistematizării rurale : *transformarea țaranului în muncitor agricol*.

Sistematizarea, ca *mijloc*, este eludată. Scopul formării „cmului nou” rămîne însă o obsesie prezentă pînă în ultima clipă a dictaturii comuniste.

¹⁹ „Scînteia”, 24 iunie 1986.

²⁰ Hotărîrea Plenarei CC al PCR din 23—24 VI 1986, Col. „Legi și decrete”, Consiliul de Stat, 1986.

2. „Omul nou” și escatologia comunistă — Istoria unei soluții

„Omul nou”, cu întreaga viziune „escatologică” ce-l înconjură, a fost una dintre obsesiile centrale ale comunismului în general și ale lui Ceaușescu în particular. Și rămâne una dintre lipsurile noastre centrale în încercarea de înțelegere a lumii comuniste faptul că nu acordăm nici o atenție acestei probleme, considerând-o doar ridicolă. Prea multe aspecte ale comunismului rămân astfel inexplicabile, recursul la factori economici, politici sau...patologici neputând înlocui rolul acestui real *fapt de credință*, cu toată dezvoltarea sa fanatică polimorfă. Un recurs la istorie ni se pare, în consecință, necesar, și în acest caz.

Comunismul este ultima variantă a *ideologiei evoluționiste*, solidară, însuși spiritului modern european.

Evoluționismul a smuls omul din mîna lui Dumnezeu pentru a-l da pe mîna Naturii. Dar omul nu a avut niciodată curajul să privească drept în ochi maimuța cu care Darwin înlocuise divinitatea. De aceea, într-un mod confuz și spasmodic, omul evoluționist va încerca să *refacă în această nouă lume a naturii vechea ordine a credinței*. Cu mijloacele raționaliste cu care construise noua viziune a lumii fără credință (explicată ca iluzie ne-rațională), evoluționismul se va transforma pe nesimțite într-o credință irațională și profană: *comunismul*. Părinții acestui nou mesianism sînt astfel continuatorii direcți ai părinților antropologiei evoluționiste (precum Morgan, de pildă, pe care Engels îl va folosi din plin în lucrarea sa asupra originilor familiei și despre care Marx va lăsa, la moarte, aproape 100 de pagini de manuscris), rădăcinile lor genealogice coborînd pînă la Vico și întregul iluminism.

Noua viziune așează destinul Omului, ca drum aflat sub semnul Progresului, între două Edenuri profane: *comunismul primitiv și inconștient* (preluat din descrierea evoluționistă a nediferențierii originare pe care o găsim deja la Vico, pe care Bachofen o ridică la rang de postulat, iar Morgan o consideră aproape de la sine înțeleasă și pe care socialiștii utopiei o sugerează ca posibil model pentru societatea viitoare) și *comunismul promis*, apoteoză și sens al întregii evoluții. Alungarea din Paradis are și ea un corespondent în păcatul economic al acumulării de proprietăți private. Ca religie a salvării, comunismul va promite „starea de grație” în abolirea comunistă a proprietății.

Simplificînd, fără îndoială, lucrurile, putem deci să considerăm că, într-o lume în care „Dumnezeu a murit”, comunismul nu este altceva decît o religie evoluționistă centrată pe viziunea escatologică a „viitorului luminos al omenirii”, a „paradisului terestru”, necesar și rațional. Marx și Engels nu au inventat deci o problemă, ci mai degrabă au preluat-o din spiritul vremii, încercînd să-i dea o soluție prin ducerea la limită a însuși acestui spirit. De aceea marxismul nu a fost, în fond, o erezie intelectuală, și de aceea a putut deveni o mișcare populară. Această „soluție” suferea însă de o contradicție primară, de un „păcat originar” propriu care o va pierde — și ne va pierde: aceea dintre înălțarea religioasă a scopului și coborîrea pragmatic-profană a mijloacelor. Este contradicția funciară a credinței intelectualiste, abstracte și astfel inumane.

Mijloacele propuse de comunism pentru realizarea „paradisului terestru” sînt cele terestre, ale lumii de aici, adică, grosso-modo, mijloacele economice.

Comunismul se prezintă, astfel, de la debutul său militant, ca o *credință economică* în sensul aproape religios al termenului, ca o *Biserică a Mîntuirii profane a dezmōșteniților acestei lumi*. Deci nu din întîmplare va prinde el rădăcini în mediile dezmōșteniților și în condiții de pauperitate.

Există deja aici originea contradicției care va paraliza comunismul : economia Paradisului trebuia realizată cu mijloacele pauperității economice. *Mijloacele* se opun *scopului* și distanța între credința în mîntuirea umanității și practica vieții oamenilor devine tot mai mare. În fața acestui pericol, comunismul, ca orice biserică militantă, are două posibilități de intervenție :

1. să se apere împotriva „ereticeilor” și „necredincioșilor” eliminîndu-i din comunitate și

2. să illustreze „calea cea dreaptă” și să stimuleze credința adeptilor prin mărturia „martirilor” și „miracolelor”.

Aici începe mizeria comunismului, căci miracole profane nu există . . .

În aceste condiții, puternicul aparat al ideologiei comuniste a trebuit să se pună pe treabă pentru a construi *miracole credibile*. Însuși cuvîntul „miracol” și-a găsit un loc de excepție în limbajul de lemn al comunismului. Mirajul și dezastrul comunismului se află, în bună măsură, în această „construire de miracole”.

Există, pe de o parte, *discursul miracolului*. Acesta trebuia să îmbine cei doi poli ai traiectoriei comuniste și să se sprijine pe ei : trecutul glorios, tradiția valoroasă a poporului și viitorul glorios al omului nou. Purgatoriu și rit de trecere în același timp, socialismul trebuia să desăvîrșească „moartea omului vechi” (încorporîndu-i virtuțile) și să pregătească „nașterea omului nou”. Această trecere era miza finală a oricărui discurs ideologic, „miracolul” prin excelență căruia celelalte „miracole” nu trebuiau decît să-i jaloneze și să-i netezească drumul. Și tocmai prin această parte de continuitate progresistă și de deschidere idealistă „discursurile miracolului” își puteau câștiga imaginea de „bună intenție” și chiar de credibilitate. Modelul lor a fost — și a rămas multă vreme — miracolul sovietic.

Pe de altă parte exista „practica miracolului”. Prezis și promis, miracolul trebuia să se materializeze, să devină palpabil pentru a-și realiza credibilitatea. Aceasta se urmărea pe două căi complementare :

1. forțarea realizării miracolului prin intervenții voluntariste ;

2. „corectarea” rezultatelor acestor intervenții pentru a le da o imagine de reușită.

„Discursul miracolului” și „practicile miracolului” se întrepătrund pentru a constitui o adevărată „economie a miracolului”, care încearcă pe dibuite să acopere prăpastia din ce în ce mai adîncă dintre bunăstarea promisă și sărăcia îndurată. În acest demers, toate mijloacele se intersectau într-un *sinceretism* complex și confuz care moștenește toate inconvenientele sinceretismului societăților tradiționale fără știința și dorința de a-i păstra avantajele. Din acest punct de vedere este aproape incorect să se vorbească despre o „economie socialistă” : autonomia relativă a sistemelor

— economic, politic, juridic etc. — aproape că nu funcționează. Totul se topea și se prăbușea într-o ideologie militantă generalizată. În consecință, este tot aproape încorect să se izoleze — așa cum am făcut-o — aspectul *juridic* al sistematizării, dimensiune printre altele a acestei „economii a miracolului”. Dacă am făcut-o totuși n-a fost decît pentru a încerca să-i înțelegem mai bine contradicțiile.

În afară de aspectul ei sincretic, „economia miracolului” se definește și prin caracterul ei *conjunctural*, chiar aleator. „Miracolul economiei socialiste” odată abandonat sau trecut pe planul al doilea, ca miracol „global”, se impun, pe rînd, o diversitate de „miracole” parțiale: „miracolul” industriei chimice sau al unei anumite mine de înaltă productivitate, al zootehniei sau al platformelor petrolifere maritime etc. Se lansează „campanii” pentru a le impune, sînt uitate și se revine la ele în funcție de împrejurările foarte complexe.

Caracterul conjunctural al acestor descoperiri conferă „economiei miracolului” o a treia caracteristică: ea devine *contradictorie*. Urmărirea unui „miracol” împiedică realizarea altuia. Lansarea pripită într-o nouă întreprindere „miraculoasă” nu-ți dă nici timpul, nici mijloacele de a-i verifica șansele și, cu atît mai puțin, de a-i analiza implicațiile asupra altor întreprinderi asemănătoare. Mizele personale au și ele importanța lor, căci fiecare activist vrea să demonstreze că descoperirea lui are toate calitățile pentru a juca rolul de „miracol”.

În această goană paradoxală după miracole care să poată sta mărturie pentru „calea cea dreaptă” a bisericii comuniste, adevărații activiști sfîrșesc prin a ceda bunului simț... sau a-l pierde pentru totdeauna. O formă specială de delir este maladia profesională a bunului activist, a credinciosului comunist autentic: el se crede (și trebuie să se creadă) Dumnezeu. Rătăcind întîlnirea cu Dumnezeu, nu-i rămîne decît să se pună în locul lui pentru a putea realiza miracolele necesare. Dacă nu... e în joc credința sa comunistă!

Exceseale lui Ceaușescu n-au fost decît expresia logică (deci delirantă) a consecvenței lui de „bun comunist”.

Tot pentru a fi consecvent, comunismul este drumul cel mai scurt care duce de la teoria paradisului terestru la practica tiraniei delirante. Faptul că s-a putut menține se datorează neconsecvențelor lui. Căci, pentru a se impune, biserica comunistă n-a avut nici forța, nici dorința — ca și Biserica creștină față de credințele păgîne — să fie totdeauna și pretutindeni consecventă. Oamenii au știut să se folosească de aceste „breșe”, de aceste spații de libertate, adesea iluzorii, pentru a construi o economie secundară și o viață secundară care se organizau și se desfășurau nu dincolo de, ci în ciuda constrîngerilor comuniste. „Realitatea comunistă” se prezintă, deci, ca o manifestare contorsionată a acestei confruntări între o ideologie militantă a miracolului economic și mijloacele economice (și de altă natură) disponibile încă să i se opună. Numai în momentul cînd acestea din urmă vor deveni prea limitate sistemul va exploda.

Sistematizarea este unul din „miracolele” importante propuse de regimul lui Ceaușescu, un fel de „cheie a fericirii” destinată să garanteze „bunăstarea”, „prosperitatea”, „egalitatea” etc., tuturor cetățenilor. Ca toate celelalte „miracole”, sistematizarea are o structură variabilă în funcție de împrejurări și generează contradicții diferite în funcție de locuri

și momente. Ea începe cu „organizare administrativă a teritoriului”, în 1968, legată de întărirea puterii centrale asupra județelor (care urmau să înlocuiască vechile regiuni) și sfârșește cu dimensiune a „noii revoluții. agrare” în ipostaza de mijloc de reanimare a unei agriculturi în agonie. De-a lungul acestui drum, atributele ei se schimbă adesea și ajung să fie intersanjabile.

O analiză de conținut a articolelor privind acest subiect publicate în „Știința” din 1984 pînă în 1989 ne-a permis să reconstituim următorul „polisemantism” :

— *problemă generală de modernizare*, de creștere a nivelului de trai și a gradului de confort ; „sistematizarea — factor de dezvoltare a gradului de civilizație al localităților” ;

— *problemă economică de expansiune funciară* prin concentrarea spațiilor construite. În legătură cu această dimensiune a sistematizării. Ceaușescu făcea următoarele precizări : „În același timp trebuie să acordăm atenția necesară îndeplinirii prevederilor legilor privind sistematizarea localităților, a comunelor și satelor și creșterea suprafeței agricole și arabile pe seama micșorării suprafețelor construite. Voi da un singur exemplu, tovarăși : de obicei, o locuință ocupă 50—60 m², în afară de ceea ce ocupă construcțiile gospodărești. Dacă realizăm locuințe cu un etaj sau două, înseamnă că fiecare gospodărie economisește din curte și are deci în plus o suprafață de 20—30 m² pentru a o cultiva. Pentru țara noastră care dispune de o suprafață redusă de teren agricol și arabil pe locuitor — am mai menționat și în alte împrejurări că avem numai 0,43 ha arabil pe locuitor — economisirea fiecărui metru de pământ, cultivarea lui, constituie o necesitate pentru asigurarea produselor agricole de care avem nevoie. Iată de ce trebuie să se treacă cu toată hotărîrea la realizarea prevederilor legii privind sistematizarea și restrîngerea suprafeței construite, redarea unei suprafețe cît mai mari pentru agricultură”²¹.

— *problemă de omogenizare socială*, mai ales prin ștergerea diferențelor între sat și oraș, dar și prin generalizarea acelorași condiții de viață în toate regiunile țării și pentru toate categoriile sociale. În raportul la Congresul al XIII-lea al partidului, Ceaușescu, vorbind tot despre sistematizare, spunea : „Pe această bază vom realiza o apropiere tot mai mare a condițiilor de muncă și de viață de la sate de cele de la orașe — factor important în procesul revoluționar de dispariție a deosebirilor de clasă și omogenizare a societății noastre socialiste”. Sub această lozincă se puteau citi în „Știința” reportaje intitulate, de exemplu : „Oamenii care aduc orașul în sat” etc. În același timp, și uneori în același articol, se elogia și faptul că satul „sistematizat” a păstrat intacte toate frumusețile ecologice și tradițiile culturale. „La Maieru, cum știe toată lumea, firul tradiției n-a fost niciodată tăiat” — conchide un reporter al „Științei”²², după ce văzuse cele 420 de case noi construite în acest sat în timpul „epocii Ceaușescu”.

Ștergerea diferențelor dintre sat și oraș ajungea la limită odată cu ideea „centrului agro-industrial”. După Ceaușescu, toate cele 558 de sate

²¹ N. Ceaușescu, Cuvîntare la Consfătuirea de lucru asupra activității în agricultură, dezvoltării tot mai mari a producției vegetale și animale în gospodăriile particulare ale membrilor cooperatori și ale producătorilor particulari, „Știința”, 18 ian. 1984.

²² Gh. Crișan, *Maieru povestit de oamenii săi...*, „Știința”, 27 feb., 1985.

— reședințe ale Consiliilor unice Agro-Industriale trebuie să fie transformate în localități mixte rural-urbane, agroindustriale. Printre alte scopuri, aceste „centre agro-industriale” trebuie să faciliteze transformarea țărânului în muncitor agricol, după o variantă sui-generis : muncitorul agricol „de tip nou, capabil să îndeplinească nu numai lucrările necesare în agricultură, ci și o serie de activități industriale și de servicii, care urmează să contribuie cu cel puțin 20—25% la formarea veniturilor țărănimii”²³;

— *problemă politică de egalitate inter-etnică*. Sistematizarea uniformă — „armonioasă”, se spunea — a tuturor regiunilor țării este reluată și ca argument al politicii egalitare, chiar anti-naționaliste. Sistematizarea — serie Ioan Hadnagy — este un element de fundamentare a deplinei egalități în drepturi a cetățenilor patriei, contribuind la unitatea lor, indiferent de naționalitate²⁴;

— *problemă administrativă*. Concentrarea spațiilor sătești nu era doar o problemă funciară. Era vorba și de o „concentrare administrativă” : mai puține primării, mai puțin personal, o centralizare mai mare a puterii. Numărul comunelor și chiar al orașelor a putut crește, în bună măsură, numai datorită unor decizii administrative de „fuziune”;

— *problemă de urbanism*. De la „satul-model” pînă la „casa-tip” totul trebuia standardizat — „după normele moderne de confort” etc., bineînțeles. Trebuia „să se aibă în vedere ca în toate comunele, în tot ceea ce se construiește să se țină seamă de sistematizare, de tipul de construcții care sînt stabilite pentru toate localitățile”, repeta fără încetare Ceaușescu.

„Urbanizarea” satelor însemna, de fapt, uniformizarea arhitecturală și chiar funcțională. Perimetrele construibile erau precizate, casele trebuia să aibă cel puțin un etaj și, pentru construcțiile făcute de stat, serviciile de urbanism și de sistematizare erau obligate să ofere — și să impună — modele standardizate. Aici, o nouă contradicție : Institutul Central de Cercetări, Proiectare și Directivare în Construcții a fost autorizat (chiar plătit) să realizeze o muncă enormă asupra specificului arhitecturii din toate zonele țării pentru a putea propune modele de standardizare diferențiate după tradițiile locale. Doar o foarte mică parte din miile de planșe și studii realizate au fost publicate²⁵, aproape accidental. Și nimic n-a fost folosit în practica însăși a sistematizării;

— *problemă strategică de formare a „omului nou”*. Fără a fi niciodată prezentată explicit în acești termeni, sistematizarea avea o miză strategică fundamentală : dispariția țărânului, „omul vechi” prin excelență, conservator, suspectat și temut de toți părinții comunismului. Dar — contradicție supremă : moartea țărânului tradițional trebuia să se realizeze paralel cu revitalizarea tradițiilor țărănești... Specialiștii erau la post pentru a explica și răspîndi această strategie originală : „...tovarășul Nicolae Ceaușescu demonstrează deplina compatibilitate între noua agricultură socialistă modernă, de tip intensiv, introducerea în comunitatea rurală și în viața țărănimii a elementelor civilizației contemporane și

²³ Programul-directivă al Congresului al XIV-lea al PCR, București, Edit. Politică, 1989 p. 32.

²⁴ Ioan Hadnagy, *Localitățile județului pe drumul înfloririi multilaterale — Maramureș*, „Scinteia”, 13 febr. 1988.

²⁵ Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare, Ploiești, 1988.

păstrarea celor mai valoroase tradiții și particularități socio-culturale ale comunităților rurale (...). Într-o epocă de depreciere a satului în numeroase zone ale lumii, orientările și rezultatele politicii românești de reîntărire a forței economico-sociale și a capacităților creatoare de cultură în comunitățile din mediul rural — ca resursă indispensabilă a noii revoluții agrare — au o semnificație largă, internațională, atât sub aspectul căilor de modernizare a agriculturii, cât și al celor de împletire armonioasă a înnoirii socialiste a satului cu menținerea a ceea ce acesta are mai valoros”²⁶.

Acest „paradox” încetează să mai fie paradoxal dacă ne amintim ansamblul proiecției comuniste : „omul nou” nu putea fi prezentat ca un „mutant”, rupt astfel din logica devenirii istorice, ci ca produsul natural al evoluției conform acestei religii naturaliste. Imaginea continuității făcea parte integrantă din imagologia escatologiei comuniste.

Un fapt din Snagov poate oferi o imagine emblematică a acestui paradox ce poate merge pînă la grotesc.

Cuplul Ceaușescu — ne povestește doamna C. — pusese să se instaleze în curtea vilei 10 (intangibila rezidență prezidențială de la Snagov) o casă țărănească, adusă din satul natal al președintelui ! După o fotografie făcută în interior, toate semnele tradiției sînt respectate : pereți ornamentați cu farfurii și țesături de borangic, țesături cu modele geometrice, mobile din lemn sculptat, lavița într-un colț, lîngă perete, aproape invizibilă sub țesăturile de lînă și pernele perfect asortate, în cel mai tradițional stil de expunere a zestrei. Numai încălzirea centrală și aspectul impecabil al locului denunțau artificialitatea acestei case țărănești transportate în curtea unei vile — vilă unde, în schimb, kitschul era stăpîn absolut, cu marmura, cascadele de catifea și mobilele sale pseudostil.

3. „Au venit ca barbarii” — Istoria unei atitudini

„Cum au putut să ne convingă să ne distrugem singuri casa ? se întrebă doamna M. Doar prin frică. Totdeauna au făcut așa...”

Sentimentul colectiv că asta se putea întîmpla oriunde și oriunde făcea parte din această strategie a fricii. Caracterul imprevizibil al pericolului, *frica fără chip*, era ideea-forță, dacă se poate spune așa, a acestei strategii. Acesteia i se adăugau alte elemente „tactice”, mai precise și complementare, menite să aducă o sporire a eficacității întregii operațiuni. După mărturiile care au putut fi adunate, se pot desprinde cîteva din aceste principii :

— *dependența și starea „în afara legii”*. Orice individ care trăiește într-o societate este dependent de structurile acelei societăți. Se vede și se simte mai bine această dependență atunci cînd, dintr-o dată, începe tăierea accesului la rețelele sociale de utilitate imediată. Acesta a fost cazul oamenilor din Snagov.

Pentru început, sistemul birocratic, le-a blocat orice inițiativă privitoare la propria lor casă : nu mai puteau să vîndă sau să cumpere, să construiască sau să repare nimic. Proprietari ai caselor lor, ei nu mai erau

²⁶ Ion Drăgan, *Satul românesc și progresul multilateral al țării*, în „Știința”, 27 mai, 1986.

stăpînii acestora, căci într-un sistem birocratic de felul celui comunist orice inițiativă particulară avea nevoie de o semnătură și de o ștampilă oficială care li se refuza. „Societatea” împingea astfel oamenii din Snagov spre periferie, punîndu-i, într-un fel, între paranteze, într-o stare de dependență fără ieșire. Această dependență se agrava pe măsură ce sistematizarea se apropia : li se tăia curentul electric, apa, nu mai puteau obține butelii de aragaz etc. Practic erau eliminați din societate. Pentru a reveni înăuntrul ei nu exista decît un singur mijloc : „să aleagă” să se ducă să trăiască în blocuri . . . :

— *exercitarea orală a legilor scrise* — „*para-legalitatea*” *sistematizării*. Orice om știa că exista o lege a sistematizării, dar nimeni nu-i cunoștea cu precizie conținutul, întinderea și limitele. Ea era invocată fără discernămint și aplicată „după ureche”. Ca orice lege comunistă, era un „*vid juridic bine temperat*”, umplut printr-o practică polițienească ce dădea singura imagine care conta : există o lege care vă obligă să vă demolați casa. Pentru ca acest derapaj juridic să nu fie incriminat — mai ales în situații de abuz, ca la Snagov — trebuia ca aplicarea legii să nu lase urme scrise. Așa se face că la Snagov nimeni n-a văzut un ordin scris care să-i impună — și să justifice — demolarea, o atestare oficială a proprietății pe care a pierdut-o sau a celei noi, din bloc, care i se atribuia.

Nevăzut, necunoscut. Sistematizarea a trecut pe aici, au dispărut case, au apărut blocuri, dar nu există nici o urmă în arhive, în dosarele familiilor demolate — în afară de rarele fotocopii sau recipise atestînd înregistrarea, care nu valorează mare lucru. „*Mărturiile*” cele mai importante ale vechilor proprietari au rămas un pom, un puț, sau alte urme care marcau amplasarea casei dispărute . . . și memoria vecinilor. De altfel, după revoluție, mai mulți țărani a trebuit să-și recupereze vechea proprietate printr-o probă cu martori !

— *teama de ce e mai rău* — *folclorul fricii*. Această aplicare „orală” a legii se baza mai ales pe imaginea, mai degrabă folclorică decît juridică, a consecințelor de care trebuia să te temi dacă nu te supuneai pe loc ordinelor de evacuare. Și oamenii erau făcuți să se teamă de tot ce e mai rău :

„Unii proprietari — povestește G.V. — erau chemați la poliție. Și, știți, poliția de acum e tot ca înainte : poliștii au rămas aceiași. Atunci erau toți din garda lui Ceaușescu și ne băteau ca să ne părăsim casele. Și bietul om venea, speriat că a fost chemat la post . . . și ei îi spuneau : «Nu vrei să te muți ?» Eu i-aș fi înjurat, dar vecinul meu mi-a spus : «Ascultă, o să te trezești acolo, la post, Nici un martor . . . și, după trei luni, o să te găsească mort». Pe mine nu m-au bătut. Dar aveau o metodă — și această metodă a lui Ceaușescu era așa diabolică . . . Amenințau omul că-l lovește, îi puneau mina-n gît și spuneau : «Dacă spui o vorbă, aici îți găsești mormîntul ! Și acum, du-te să-ți demolezi casa». Și omul se ducea, pentru că-i era frică, începea să demoleze”. Au fost bătuți oamenii la Snagov pentru a-i convinge să-și demoleze casa ? E greu de știut. Oricum, toată lumea era convinsă că aceasta i s-a întîmplat deja vecinului. Și această certitudine era suficientă. „Au răspîndit zvonul că m-au dus la Sector, că m-au bătut, ca să-i impresioneze pe ceilalți” — ne povestește M.M.

Aceeași poveste la familia B : „(După ce au venit să ne demoleze pe noi) s-au dus să deie vorba, a spus altui vecin, de lingă noi, pe care vroiau

să-l mute și pe el, i-au spus că l-a dus la miliție și l-a bătut. Zice vecinul : «Haide să ne mutăm, că uite ce i-a făcut lu' nea B». Nu. Nici nu l-a luat (pe B), că nici n-avea cum. Soțul meu le-a vorbit, ca colegii, că doar îi cunoștea foarte bine”. Spaimii fizice i se adăugau alte spaimi, mai subtile : „Amenințau că te mută în alte sate. Unor bătrâni li s-au dat garsoniere în niște blocuri lângă cimitir. Când se scula omu' dimineța își vedea viitorul pe fereastră” (domnul C). În aceste condiții, ca să evite răul care li se putea întâmpla — a cărui imagine folclorică teroriza oamenii — mulți țărani au ales să termine mai repede cu casa. Cel puțin să găsească o poziție bună în blocuri, aici, în satul lor.

Celebra „lege a sistematizării” se realiza deci prin (sau, în orice caz, presupunea și) canalele *oralității*. Într-o societate care și-a păstrat în mare măsură structurile comunicării orale, această „strategie” era parțial „victimă”, parțial „beneficiar” al oralității. În orice caz, această folclorizare a legii pare să fi trezit sau întărit anumite tipuri de reprezentări proprii culturii noastre orale și chiar reacții colective inconștiente corespunzătoare acestor reprezentări. Amintirea folclorică a invaziilor nomade revine adesea în relatările țăranilor care încearcă să facă istoria sistematizării satului lor.

„Au venit ca barbarii, ca hunii, rezuma G.V. reprezentarea generală a sătenilor. Am rezistat, n-am vrut să cedăm, dar era atîta lume ! Nu puteți să vă închipuiți nenorocirea care a venit peste noi . . .”.

„Îmi închipui că tătarii, cînd năvăleau la noi, veneau pe valea Oltului, sau, ce știu eu, pe alte văi, aveau drumurile lor, dar cu ăștia era și mai rău, pentru că nu știai niciodată cînd și pe unde or să vină !” blestemă domnul C. . . , amintindu-și anii sistematizării.

Asimilarea agenților sistematizării cu „barbarii” sugerează o permanență în raportul comunităților sătești cu Puterea percepută ca „barbară”, adică însumînd atributele *străinului* și *exploatorului*. Din acest punct de vedere, activiștii lui Ceaușescu au fost, pentru țărani, un fel de urmași sau înlocuitori ai tătarilor, turcilor și celorlalți străini acaparatori. (Să ne amintim aici, în treacăt, folclorul care începuse să circule asupra originii lui Ceaușescu și care încerca să-l „explice” ca fiind *țigan*, adică ipostaza însăși a străinului).

Dar această percepere a Puterii ca „străină” și „nomadă” a generat și vechile reacții adaptative, fatalist-optimiste, în fața barbarilor : aceștia vin de aiurea și sfîrșesc prin a pleca aiurea. Dincolo de suferința de moment provocată de „invadatori”, reacțiile țăranilor au fost adesea, inconștient, de tipul „apa trece, pietrele rămîn”. În străfunduri, imaginea sistematizării era similară cu aceea a năvălirilor barbare : vine, distruge și pleacă. Doar așa se poate explica faptul că majoritatea celor demolați și-au salvat, cînd și cit au putut, elemente ale caselor lor (și nu întîmplător elemente cu încălețatura simbolică, precum gardul, grinda, ușile și ferestrele, toate din lemn) pe care le-au depozitat claie peste grămadă în jurul blocurilor, spre disperarea autorităților. Cu ce speranță ? Cu ce rost, dată fiind deteriorarea lor evidentă sau acțiunea intemperiilor ?

„— Doar ușa asta ați salvat-o ? — îl întrebăm pe domnul M., care e pe cale să-și reconstruiască o căsuță pe vechile sale pămînturi.

— Nu. Și asta. Toate ușile. Le-am ținut vreo patru ani în ploaie. Nu mai avem unde să le ținem.

— Dar v-ați gîndit că vă vor folosi la ceva atunci cînd le-ați păstrat ?

— Nu.

— Dar de ce le-ați luat ?

— Le-am pus grămadă așa, la un frate, și așa le-am lăsat”.

Din această serie de comportamente de bejenie fac parte și cotețele demontabile ale unui gospodar din Snagov, morile de vînt portative ale unor țărani basarabeni sau tractoarele îngropate de un țăran din Bărăgan în fundul curții, înainte de colectivizare și dezgropate după punerea în aplicare a legii funciare din 1991.

Aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că acest tip de comportamente epuizează realitatea recentă a satului românesc ! Dar de vreme ce—și cîtă vreme — astfel de comportamente există, ele trebuie și explicate.

VINTILĂ MIHĂILESCU,
VIORICA NICOLAU,
MIRCEA GHIORGHIU,
GABRIELA DRINOVAN